

# Kaj pomeni: orientirati se v mišljenju?

(WAS HEISST: SICH IM DENKEN ORIENTIEREN?)

IMMANUEL KANT

Naše pojme zasnujemo lahko še tako visoko in pri tem lahko še tako abstrahiramo od čutnosti, pa jim še vedno pripadajo *slikovne* predstave, katerih pravi namen je, da pojme, ki sicer niso izvedeni iz izkustva, usposobijo za *izkustveno uporabo*. Kajti kako naj bi našim pojmom tudi priskrbeli smisel in pomen, ako bi jim ne ležal v osnovi neki zor (ki mora biti končno vedno primer iz nekega možnega izkustva)? Ko nato iz tega konkretnega dejanja razuma odstranimo slikovno primes, najprej naključno zaznavanje prek čutov, potem pa prav tako tudi čisti čutni zor sploh: tedaj preostane čisti pojem razuma, katerega obseg je zdaj razširjen in vsebuje pravilo mišljenja sploh. Tako je nastala tudi splošna logika; in marsikatera *heuristična* metoda mišljenja leži v izkustveni uporabi našega razuma in uma morda še skrita ter bi najbrž lahko obogatila filozofijo z marsikatero koristno maksimo, celo v abstraktnem mišljenju, ko bi jo znali pazljivo potegniti iz tega izkustva.

Pok. *Mendelssohn* se je, kolikor jaz vem, le v svojih zadnjih spisih (v *Jutranjih urah*, str. 165-66, in v pismu *Lessingovemu prijatelju*, str. 33 in 67) izrecno zavzel za tovrstno načelo, namreč maksimo, da se je v spekulativni uporabi uma (od katere se je sicer glede spoznanja nadčutnih predmetov zelo veliko nadejal, celo evidence demonstracije) nujno *orientirati* po določenih vodilih, ki jih on imenuje zdaj *splošno mnenje* (*Gemeinsinn*) (Jutranje ure), zdaj *zdrava pamet* (*gesunde Vernunft*), zdaj *preprosti človeški razum* (*schlichten Menschenverstand*) (*Lessingovemu prijatelju*). Kdo naj bi si mislil, da utegne postati tako pogubno ne le priznanje njegovega ugodnega mnenja o moči *spekulativne* uporabe uma v zadevah teologije (kar je bilo dejansko neizogibno); ampak, da se celo splošna zdrava pamet, zaradi dvomnosti, v kateri je pustil prakticiranje te zmožnosti v nasprotju s spekulacijo, utegne znajti v nevarnosti, da bo služila kot načelo sanjaštva in popolne detronizacije uma? In vendar se je v sporu med *Mendelssohnom* in *Jacobijem* to zgodilo, predvsem vsled ne nepombmenih zaključkov ostroumnega avtorja *Rezultatov*; čeprav nočem nikomur od njiju pripisati, da je nameraval sprožiti tako pogubno miselnost, ampak raje gledam početje slednjega kot argumentum ad hominem, ki je

\* *Jacobi*, Pisma o Spinozovem nauku, Breslau, 1785. - *Jacobi*, Proti Mendelssohnovi obdolžitvi, ki zadeva Pismo o Spinozovem nauku, Leipzig, 1786. - *Rezultati* Jacobijeve in Mendelssohnove filozofije, ki jo je kritično raziskal prostovoljec. Prav to.

povsem upravičen, če se ga poslužujemo zgolj v obrambi, da bi slabost, ki jo pokaže nasprotnik, uporabili v njegovo škodo. Po drugi strani bom pokazal, da je dejansko *zgolj* um tisti, ne pa kak domnevni, skrivni čut za resnico, noben zanesenjaški zor pod imenom verovanja, na katerega se lahko vcepi tradicija ali razodetje brez soglasja uma, temveč je, kot je stanovitno in z upravičeno vneto trdil Mendelssohn, *zgolj* pravi čisti človeški um tisti, s katerim se je po njegovem nujno in priporočljivo orientirati; če seveda pri tem visoka zahteva spekulativne zmožnosti uma, predvsem njemu samemu zapovedujočega gledanja (skozi demonstracijo), res odpade in se mu, v kolikor je spekulativen, ne prepusti nič več kot le posel čiščenja občih umskih pojmov protislovij ter obramba zoper *njegove lastne* sofistične napade na maksimo zdrave pameti. - Razširjen in točno določen pojem *samo-orientiranja* nam je lahko v pomoč, da maksimo zdrave pameti, v njeni priredbi za spoznanje nadčutnih predmetov, razločno predstavimo.

*Orientirati* se pomeni, v pravem pomenu besede: iz ene dane smeri neba (od štirih, v katere razdelimo horizont) najti ostale, posebno vzhod. Če zdaj gledam sonce na nebu in vem, da je poldne, potem znam najti jug, zahod, sever in vzhod. V ta namen pa vseskozi potrebujem občutek razlike na svojem lastnem *subjektu*, namreč desno in levo roko. To imenujem *občutek*; ker ti dve strani, razen v zoru, ne kažeta nobene opazne razlike. Brez te zmožnosti: da pri opisu nekega kroga, ne da bi na njem potreboval kakršnokoli različnost predmetov, razlikujem gibanje z leve na desno od tistega v nasprotni smeri in da s tem a priori določim različnost v položaju predmetov, bi ne vedel, ali naj postavim južni točki horizonta zahod na desno ali na levo, da bi tako krog, prek severa in vzhoda, ponovno zaključil na jugu. Pri vseh *objektivnih* datah na nebu, se *geografsko* vendarle orientiram samo s pomočjo *subjektivnega* razloga razlikovanja (Unterscheidungsgrund); in če bi v enem dnevu po čudežu vsa ozvezdja sicer ohranila isto obliko in isti medsebojni položaj, le da bi njihova prejšnja, zahodna smer zdaj postala vzhodna, bi v naslednji jasni zvezdni noči sicer nobeno človeško oko ne zapazilo niti najmanjše spremembe in celo astronom bi se neizogibno *dezorientiral*, če bi bil pozoren zgolj na to, kar vidi in ne hkrati tudi na to, kar čuti. Tako pa bi mu povsem preprosto pomagala ta sicer po naravi dana, toda zaradi pogostega prakticanja priučena zmožnost razlikovanja prek občutka desne in leve roke; in bo, če le pogleda polamo zvezdo, ne samo zapazil spremembo, ki se je pripetila, ampak se bo tudi ne glede na le-to lahko *orientiral*.

Ta geografski pojem postopka orientiranja lahko razširim in pod tem razumem: orientirati se v nekem danem prostoru nasploh, torej *zgolj matematično*. V neki znani sobi se lahko v temi orientiram, če lahko primem le en sam predmet, katerega mesto imam v spominu. Toda tu mi očitno ne pomaga nič drugega kot zmožnost določitve položaja po subjektivnem razlogu razlikovanja (Unterscheidungsgrund): kajti objektov, katerih mesto naj najdem, nikakor ne vidim; in ko bi mi nekdo za šalo prestavil vse predmete, sicer v istem vrstnem redu, z desne na levo, bi se v sobi, kjer bi bile vse stene povsem enake, sploh ne mogel znajti. Tako pa se kmalu orientiram s pomočjo golega občutka razlike mojih dveh strani, desne in leve. Ravno to se dogaja, če naj po noči grem in se primerno obrnem na meni sicer znanih ulicah, kjer pa zdaj ne razločim nobene hiše.

Končno lahko ta pojem še bolj razširim, tedaj ne bi obsegal *zgolj* zmožnosti orientirati se v prostoru, t.j. matematično, temveč v *mišljenju* nasploh, t. j. *logično*. Po analogiji lahko hitro uganemo, da bo to posel čistega uma, da usmerja svojo uporabo, ko se hoče, oddaljujoč se od znanih predmetov (izkustva), razširiti čez vse meje izkustva, in ne najde

nikakršnega objekta zora, temveč zgolj prostor zanj; ker potem res ni več v stanju, da, v določbi svoje lastne sodbene zmožnosti privede svoje sodbe pod določeno maksimo po objektivnih razlogih spoznanja, temveč samo po subjektivnem razlogu razlikovanja.\*

To subjektivno sredstvo, ki potem preostane, ni nič drugega kot občutek *potrebe*, ki je lastna umu. Pred vsako zmoto se lahko zaščitimo, če si ne drznemo soditi tam, kjer ne vemo toliko, kot je za določeno sodbo potrebno. Torej je nevednost na sebi vzrok mej, ne pa zmot v našem spoznanju. Toda kjer nam ni na voljo, ali hočemo o nečem zagotovo soditi ali ne, kjer je sojenje nujno zaradi dejanske *potrebe* in sicer prav takšne, ki pripada umu samemu na sebi; pa nas vendar omejuje pomanjkanje vedenja glede sestavin, ki so za sodbo potrebne: tam je nujna neka maksima, po kateri izrekamo našo sodbo; kajti um hoče biti enkrat zadovoljen. Kajti če smo že prej dognali, da bi tu, niti zor objekta niti nekaj temu enakovrstnega, ne moglo dati tega, s čimer bi našim razširjenim pojmom lahko predstavili njim primeren predmet in jih tako, zaradi njihove realne možnosti, zavarovali: torej nam ne bo preostalo nič drugega kot da: pojem, s katerim si hočemo drzniti čez vse možno izkustvo, najprej dodobra preiskusimo, ali je le-ta tudi brez protislovij; in da potem vsaj *odnos* predmeta do predmetov izkustva privedemo pod čisti pojem razuma, s čimer ga ne naredimo še prav nič čutnega, toda vsaj nekaj nadčutnega mislimo tako, da je sprejemljivo za izkustveno uporabo našega uma; kajti brez te previdnosti bi takšnega pojma ne mogli uporabljati, temveč bi sanjarili, namesto da mislimo.

Samo s tem, namreč z golim pojmom, pač še ni nič doseženega glede eksistence tega predmeta in dejanske povezanosti taistega s svetom (s celokupnostjo vseh predmetov možnega izkustva). Zdaj pa vstopa *pravica potrebe uma*, kot subjektivni razlog predpostavljanja in domnevanja nečesa, česar si (um) ne sme lastiti iz objektivnih razlogov vedenja, in se torej v mišljenju, v neizmernem in za nas v gosto temo zavitem prostoru nadčutnega, *orientira* zgolj s pomočjo svoje lastne potrebe.

Da se misliti marsikaj nadčutnega (kajti predmeti čuta pač ne izpolnjujejo celotnega polja vse možnosti), kjer pa um vendarle ne čuti nobene potrebe, da bi se do njega razširil, še manj, da bi domneval njegov obstoj. Um je že dovolj zaposlen s tistimi vzroki v svetu, ki se odkrivajo čutom (ali so vsaj iste vrste kot le-ti, ako se jim odkrivajo), da bi v ta namen imel za nujen še vpliv čistih duhovnih naravnih bitij; domnevanje le-teh bi bilo za njegovo uporabo prej škodljivo. Kajti, ker o zakonih, po katerih bi taka bitja lahko delovala, ne vemo ničesar, o predmetih čutov pa mnogo, ali pa vsaj lahko upamo, da bomo še izvedeli: bi s tako predpostavko naredili uporabi uma veliko škode. To, da po tem poižvedujemo ali da se z izmišljotinami te vrste igramo, torej sploh ni nobena potreba, je dosti prej predrznost, ki se ne izteče nikamor drugam kot v sanjarjenje. Povsem drugače pa je s pojmom prvega *Prabitja*, kot najvišje Intelligence in ravno tako kot najvišjega Dobrega. Kajti ne samo, da naš um že čuti neko potrebo, da vzame *pojem*

\* *Orientirati* se v mišljenju nasploh torej pomeni: da se v jemanju-za-resnično (Fürwahrhalten), spričo nezadostnosti objektivnih principov uma, odločamo po nekem subjektivnem principu le-tega.

neomejenega za podlago pojma vsega omejenega, potemtakem vseh drugih stvari: ampak se ta potreba razširi tudi na predpostavko *bivanja* taistega, brez katere ne more um navesti prav nobenega zadovoljivega razloga za naključnost eksistence stvari v svetu, še manj pa lahko navede razlog smotnosti in reda, ki ga v tako občudovanja vredni meri (v malem, ker nam je to blizu, še bolj kot v velikem) povsod srečuje. Brez domnevanja nekega razumnega povzročitelja, bi se ne dalo, ne da bi zapadli v čiste neumnosti, navesti *nobenega razumljivega* razloga za to; in čeprav bi ne mogli *dokazati* nezmožnosti take smotnosti brez prvega *razumnega vzroka* (kajti sicer bi imeli zadostne objektivne razloge ter trditve, in se nam ne bi bilo treba sklicevati na subjektivnega): ostane kljub temu pomanjkanju uvida pač skromni subjektivni razlog *domnevanja* taistega v tem, da je umu *potrebno* predpostavljati nekaj: kar mu je razumljivo, da bi iz tega pojasnil dani pojav, ker tej potrebi ne pomaga nič, s čimer sicer lahko poveže nek pojem.

Potrebno uma pa lahko gledamo kot dvojno: *prvič* v njegovi *teoretični* uporabi, *drugič* v njegovi *praktični* uporabi. Prvo potrebo sem ravnokar navedel; toda dobro se vidi, da bi bila to samo pogojena, tj. domnevati bi morali existenco Boga, če bi hoteli soditi o prvem vzroku vsega naključnega, predvsem v redu dejansko v svet položenega smotra. Daleč pomembnejša je potreba uma v njegovi praktični uporabi, ker je nepogojena in nismo prisiljeni predpostavljati existencie Boga zgolj tedaj, ako *hočemo soditi*, temveč ker *moramo* soditi. Kajti čista praktična uporaba uma obstaja v predpisu moralnih zakonov. Vsi ti pa vodijo k ideji *najvišjega Dobrega*, ki je v svetu možno, samo kolikor je možno zaradi *svobode*: k *nrvstvenosti*; po drugi strani pa tudi k temu, kar ni odvisno zgolj od človeške svobode, ampak tudi od narave, namreč k največji *blaženosti*, kolikor je porazdeljena v sorazmerju s prvo. Torej je umu *potrebno*, da domneva takšno odvisno najvišje Dobro in v prid le-tega neko najvišjo Inteligenco kot najvišje *neodvisno* Dobro: ne sicer, da bi iz tega izpeljeval zavezujoč ugled moralnih zakonov, ali nagib za njihovo izpolnjevanje (kajti če bi bil nagib izpeljan iz česa drugega kot iz zakonov samih, ne bi imeli nobene vrednosti); ampak le, da bi pojmu najvišjega Dobrega dal objektivno realnost, tj. preprečil, da se ga jemlje, skupaj s celotno nrvnostjo, zgolj za nek gol ideal, ker tisto, čigar ideja neločljivo spremlja moralnost, nikjer ne eksistira.

\* Ker je treba umu k možnosti vseh stvari predpostavljati realnost kot dano in opazovati različnost stvari skozi njim pripadajoče negacije le kot meje: nujno vidi eno samo možnost, namreč to, da vzame neomejeno bitje kot izvomo za podlago, vse drugo pa ima za izvedeno. Ker se mora tudi splošna možnost sleherne stvari vedno najti v celoti vse existencie, vsaj načelo splošne določbe le na tak način omogoči našemu umu razlikovanje možnega od dejanskega: najdemo nek subjektivni razlog nujnosti, t.j. neko potrebo našega uma samega, da vzame za podlago vse možnosti bivanja, neko najrealnejše (najvišje) bitje. *Kartezijski dokaz* za bivanje Boga tako torej nastane, ker se subjektivni razlogi, da nekaj predpostavljamo za uporabo uma (ki ostane v osnovi vedno zgolj izkustvena uporaba), jemljejo za objektivne - potemtakem: *potreba za uvid*. Tako je s tem, tako je z vsemi dokazi cenjenega *Mendelssohna* v njegovih *Jutranjih urah*. Ne služijo kot demonstracija. Zato pa nikakor še niso neuporabni. Kajti ni treba omenjati, kakšno lepo priliko nudijo ta nadvse bistrumna razvita subjektivnih pogojev uporabe našega uma za popolno spoznanje naših zmožnosti, kot tudi v kakšen prid so ti trajni zgledi: tako je to jemanje-za-resnično (*Fürwahrhalten*) iz subjektivnih razlogov uporabe uma še vedno zelo važno, ako nam objektivni manjka, pa smo kljub temu prisiljeni soditi; le da bi ne smeli tega, kar je samo izsiljena *predpostavka*, razglašati za *prosti uvid*, da ne bi nasprotniku s tem, da smo se lotili *dogmatiziranja*, brez potrebe ponujali šibkosti, ki jih lahko uporabi v našo škodo. *Mendelssohn* sploh ni mislil na to, da bi bilo *dogmatiziranje* s čistim umom v polju nadčutnega ravna pot v filozofsko sanjaštvo in da bi samo kritika taiste umske zmožnosti lahko temeljito odpomogla temu zlu. *Disciplina* sholastične metode sicer lahko (*Wolffovske* npr., ki jo on zato tudi uvaja) ta nered dejansko nekaj časa zadržuje, ker morajo biti vsi pojmi določeni po definicijah in vsi koraki upravičeni po načelih; toda v celoti ga nikakor ne odvrne. Kajti s kakšno pravico naj se umu prepove, da gre dlje v prav istem polju, kjer se mu je, po njegovem lastnem priznanju, nekoč tako popolnoma posrečilo? In kjer je potem meja, kjer se mora zaustaviti?

To torej ni *spoznanje*, temveč občutena\* *potreba* uma, s katero se je *Mendelssohn* (brez svoje vednosti) orientiral v spekulativnem mišljenju. In ker to vodilo ni nek objektivni princip uma, neko načelo uvidov, temveč je zgolj subjektiven (tj. neka maksima) njemu zaradi njegovih mej samo dovoljene uporabe, zgolj nasledek potrebe, in *sam za sebe* tvori celoten nagib naše sodbe o bivanju najvišjega bitja; to, da se v spekulativnih poskusih glede taiskega predmeta orientiramo, pa je le naključna uporaba le-tega: zato on tu vsekakor zgreši, ko kljub temu zaupa spekulaciji tolišno zmožnost, da sama za sebe po poti demonstracije vse doseže. Nujnost prvega sredstva je lahko dobila mesto le, ko je bila nezadostnost drugega popolnoma pripoznana: priznanje, h kateremu bi ga nazadnje privedla njegova bistrournost, če bi mu bila dana z daljšim življenjem tudi spretnost duha, bolj lastna mladosti, da je stari navajeni način mišljenja lahko spremeniti prek spremembe stanja znanosti. Kljub temu pa mu ostaja zasluga, da je vztrajal na tem: iskati zadnji preskusni kamen dopustnosti neke sodbe tu in povsod *samo v umu* in nikjer drugje, tega pa lahko pri izbiri njegovih postavk vodi uvid ali zgolj potreba in maksima njegove lastne koristnosti. Mendelssohn je um v njegovi zadnji uporabi imenoval splošni človeški um (*gemeine Menschenvernunft*); kajti ta je njegovim lastnim interesom vedno najprej pred očmi, pa vendar smo morali že stopiti iz naravnega tira, da bi to pozabili in brez koristi prežali za pojmi v objektivnem oziru zgolj zato, da bi razširili svoje vedenje, pa naj je to nujno ali ne.

Ker pa je izraz: *izrek zdrave pameti* v tem vprašanju še vedno dvoumen in se ga lahko vzame, bodisi, kot ga je sam Mendelssohn napačno razumel, za sodbo iz *umskega uvida* (*Vernunftesicht*), bodisi, kot se zdi, da ga jemlje pisec Rezultatov, za sodbo iz *umskega navdiha* (*Vernunfteingebung*): tako je nujno, da ta izvor presojanja drugače poimenujemo, in nobeno poimenovanje ni temu primernejše kot *umsko verovanje* (*Vernunftglauben*). Sleherna vera, posebej historična, pa mora biti *umna* (kajti zadnji preiskusni kamen resnice je vedno um); samo umska vera ne temelji na nobenih drugih datah kot teh, ki so vsebovane v *čistem umu*. Vsaka *vera* je torej neko subjektivno zadostno, objektivno pa *zavestno* nezadostno jemanje -za-resnično (*Fürwahrhalten*), torej se *vedenju* zoperstavlja. Po drugi strani, če se vzame iz objektivnih, čeprav zavestno nezadostnih, razlogov nekaj za resnično, se potemtakem zgolj *meni*: tedaj lahko postane to *mnenje*, pač skozi vsakokratno izpolnitev razlogov te vrste, končno neko *vedenje*. Nasprotno pa *vera* ne more nikoli, z nobeno uporabo uma postati vedenje, ako niso razlogi tega jemanja-za-resnično po svoji vrsti objektivno veljavni. Historična vera, npr. o smrti nekega velikega človeka, o katerem poročajo pisma, *lahko postane vedenje*, ako oblast njegovega kraja prijavi njegov pogreb, testament, itd. Nič napačnega ni v tem, da se nekaj historičnega jemlje za resnično, tj. da se verjame zgolj na podlagi pričevanja, npr. da naj bi bilo na svetu neko mesto Rim; in vsak, ki ni bil nikoli tam, pač lahko reče: *jaz vem*, in ne zgolj: *jaz verjamem*, da eksistira Rim. V nasprotju s tem pa se čista *umska vera* ne more skozi vse naravne date uma in izkustva nikoli spremeniti v *vedenje*, ker je razlog tega jemanja-za-resnično zgolj subjektiven, je namreč neka nujna potreba uma (in, dokler smo ljudje, bo vedno tako), da bivanje najvišjega bitja le *prestavlja*, ne pa demonstrira. Ta potreba uma po zadovoljivi *teoretski* uporabi bi ne bila nič drugega kot

\* Um ne občuti; on uvidi svojo pomanjkljivost, in zaradi *gona* po *spoznanju* proizvede občutek potrebe. Tako je s tem, kakor tudi z moralnim občutkom, ki ne proizvede nobenega moralnega zakona; kajti ta izhaja v celoti iz uma; temveč je po moralnih zakonih, potemtakem po umu, on sam povzročen ali proizveden, ker živa in svobodna volja pač potrebuje določene razloge.

*umska hipoteza*, tj. mnenje, ki bi zadostovalo za jemanje-za-resnično iz subjektivnih razlogov; zato, ker ne moremo nikoli pričakovati kakega drugega razloga, da *pojasnimo* dane učinke, in um pač potrebuje nek razlog pojasnitve. V nasprotju s tem bi se lahko *umska vera*, ki temelji na potrebi njegove uporabe s praktičnim namenom, imenovala *postulat* uma: ne, ker bi bil to nek uvid, temveč ker to jemanje-za-resnično (ako je le vse v človeku moralno dobro postavljeno) po stopnji ne zaostaja\* za nobenim vedenjem, čeprav je po vrsti od njega popolnoma različno.

Čista umska vera je torej kažipot ali kompas, s katerim se spekulativni mislec orientira na svojih umskih ogledih v polju nadčutnih predmetov, človek splošne (moralno) zdrave pameti pa lahko začrta svojo pot, tako v teoretski kot v praktični namen, popolnoma primerno celotnemu smotru svoje opredelitve; in to umsko verovanje je tudi to, kar se mora vzeti za podlago vsakega drugega verovanja, vsakega razodetja.

*Pojem Boga* in tudi prepričanje o njegovem *bivanju*, najdemo lahko samo v umu, od njega samega izhajata, in v nas ne prideta sprva niti po navdihu niti prek kakega poročila še tako velike avtoritete. Če me doleti neposredni zor take vrste, kakršnega mi narava, kolikor jo poznam, res ne more pripraviti: potem mora pač pojem Boga služiti za nit vodiljo, ako se ta pojav ujema z vsem tistim, kar nujno karakterizira Božanstvo.

Čeprav torej ne vidim, kako bi bilo možno, da nek pojav, pa četudi le po kvaliteti, predstavlja tisto, kar se da vedno samo misliti, nikoli pa uzreti: pa je vsaj toliko jasno: samo da bi presodil, ali bi Bog lahko bil to, kar se mi pojavlja, kar učinkuje na moj notranji ali zunanji občutek, bi ga moral obseči v svojem umskem pojmu Boga in potem preskusiti, ne, ali bi bil temu adekvaten, temveč zgolj, ali temu ne nasprotuje. Prav tako: četudi bi se pri vsem tem, po čemer se mi on neposredno razkriva, ne našlo ničesar, kar bi bilo s tem pojmom v protislovju, pa bi kljub temu ne mogel ta pojav, zor, neposredno razodetje, ali kakorkoli že hočemo tako predstaviti, nikoli dokazati *bivanja* nekega bitja, katerega pojem (ako ni nezanesljivo določen in s tem podvržen primesi vseh mogočih zablod) terja *neskončnost* po veličini za razliko od vsega ustvarjenega, temu pojmu pa ni adekvatno prav nobeno izkustvo ali zor, s tem pa tudi ne morem *bivanja* nekega takega bitja nikoli nedvoumno dokazati. O *bivanju* najvišjega bitja se torej ne more nihče s pomočjo kakršnegakoli zora *najprej* prepričati, umska vera mora predhoditi, potem pa bi določeni pojavi ali razodetja vsekakor lahko dala priložnost za raziskovanje, ali smo upravičeni to, kar nam govori ali se nam predstavlja, imeti za neko Božanstvo, in po spoznanju to vero potrditi.

Če se umu torej spodbija pravica, ki mu pripada, da *prvi* govori o zadevah, ki se tičejo nadčutnih predmetov, kot je *bivanje* Boga in prihodnji svet: tedaj so vsemu sanjaštvu, praznoverju, celo brezboštvu vrata na stežaj odprta. In *zdi se*, da je v Jacobijevem in Mendelssohnovem sporu vse naperjeno na to rušenje, ne vem prav dobro, ali zgolj *umskega uvida* in vedenja (skozi domnevno moč spekulacije), ali celo *umskega verovanja*, pa na osnovanje nekega drugega verovanja, ki si ga lahko vsak poljubno omisli. Skoraj bi lahko sklepali na slednje, če gledamo *spinocistični* pojem Boga kot edini pojem, ki je

\* K trdnosti verovanja spada zavest njegove *nespremenljivosti*. Torej sem lahko popolnoma gotov, da bi mi ne mogel nihče ovreči stavka: *Bog* je; kajti kje naj vzame tak uvid? To z umskim verovanjem torej ni tako kot s historičnim, pri katerem je še vedno možno, da bi se našel dokaz za nasprotno, in kjer si moramo še vedno pridržati pravico, da svoje mnenje spremenimo, ako bi se naše poznavanje stvari razširilo.

postavljen v soglasju z vsemi načeli uma,\* pa je vendarle neustrezen. Kajti, čeprav se popolnoma sklada z umsko vero to, da se dopusti: da spekulativni um sam ne bi bil niti enkrat v stanju, da uvidi *možnost* nekega bitja tako, kot bi si morali misliti Boga: pa ne more biti združljivo z nobeno vero in sploh z nobenim jemanjem-za-resnično nekega bitvanja to, da bi um lahko uvidel prav *nezmožnost* nekega predmeta, pa bi kljub temu, iz drugih izvorov, lahko spoznal dejanskost taistega.

Možje duhovnih zmožnosti in širokih prepričanij! Spoštujem vaše talente in ljubim vaš človeški občutek. Toda ali ste tudi dobro preudarili, kaj delate in kam vodijo vaši napadi na um? Brez dvoma hočete, da se *svoboda mišljenja* ohrani neokrnjena; kajti brez nje bi bilo z vašimi lastnimi svobodnimi poletji genija kmalu konec. Videti hočemo, kaj utegne po naravni poti nastati iz mišljenjske svobode, če prevlada tako postopanje, kakršnega se vi lotevate.

*Prvič* je v svobodi mišljenja zoperstavljena *državna prisila*. Sicer pravimo: vrhovna oblast bi nam lahko vzela svobodo *govora* ali *pisanja*, nikakor pa ne svobode *mišljenja*. Samo koliko in s kakšno pravilnostjo bi res *mislili*, ko bi ne mislili prav v skupnosti z drugimi, s katerimi si medsebojno sporočamo misli. Torej res lahko rečemo, da ljudem tista zunanja oblast, ki jim vzame svobodo, da svoje misli javno *sporočajo*, odvzame tudi svobodo *mišljenja*: edino dragocenost, ki nam ob vseh državljskih dolžnostih še preostane in s katero si še lahko pomagamo zoper vse zlo tega stanja.

*Drugič* pojmujeemo svobodo mišljenja tudi tako, da ji je zoperstavljena *prisila vesti*; kjer se državljsani v zadevah religije, brez vsake zunanje oblasti, postavijo za varuhe nad drugimi in znajo, namesto z argumentom, s predpisanimi verskimi besedili, ki jih spremlja tesnoben strah *pred nevarnostjo lastnega preiskovanja*, prek zgodnjega vtisa na dušo, izgnati vsako umsko preiskunjo.

*Tretjič* pa pomeni svoboda mišljenja tudi to, da se um ne podreja nobenim drugim zakonom, kot tem: *ki si jih sam postavi*; njeno nasprotje pa je maksima zakonov proste uporabe uma (da bi s tem, kakor si domišlja genij, videli dlje, kot če nas omejujejo zakoni). Posledica tega je seveda ta: ako se um noče podvreči zakonom, ki si jih sam daje, se mora ukloniti pod jarmom zakonov, ki mu jih daje nekdo drug; kajti brez kakršnegakoli zakona ne more prav nič, celo največji nesmisel ne, dolgo uganjati svoje igre. Torej je neizogibna posledica *razglašene brezzakonitosti* v mišljenju (t.j. osvoboditve od omejitev po umu) ta: da se svoboda mišljenja s tem naposled izgubi in lahkomišlno zaigra, v pravem smislu besede, ker za to niti približno ni kriva nesreča, ampak prava objesnost.

\* Komajda lahko dojamemo, kako sta lahko omenjena učenjaka našla v *Kritiki čistega uma* podporo spinocizmu. Kritika dogmatizmu povsem pristiže peruti glede spoznanja nadčutnih predmetov, spinocizem pa je v tem tako dogmatičen, da glede strogosti tekmuje celo z matematikom. Kritika dokazuje: da bi morala tabela čistih pojmov razuma vsebovati vse materialije čistega mišljenja; spinocizem govori o mislih, ki pač samo mislijo, in tudi o neki akcideni, ki hkrati eksistira za sebe kot subjekt: pojem, ki se ga v človeškem razumu nikakor ne da dobiti, niti se ga ne da vanj prinesiti. Kritika pokaže: za potrditev možnosti nekega bitja, ki je samo mišljeno, še zdaleč ne zadošča to, da bi v njegovem pojmu ne bilo nič protislovnega (četudi je treba potem seveda dopustiti, da se v sili sprejme to možnost); spinocizem pa trdi, da je nemogoče uvideti bitje, čigar ideja sestoji iz jasnih čistih umskih pojmov, iz katerih smo izločili vse pogoje čvtnosti, v katerih torej nm mogoče nikoli najti kakega protislova, in te, čez vse meje segajoče podrznosti, pač ne more prav z ničemer podpreti. Prav zavoljo tega vodi spinocizem naravnost v sanjaštvo. Za izkoreninjenje sanjaštva pa ni nikakršnega drugega sredstva kot to, da čisti umski zmožnosti določimo mejo. Tako najde nek drugi učenjak v *Kritiki čistega uma* *skepsa*; čeprav meri Kritika prav na to, da zagotovi nekaj gotovega in določnega glede obsega našega spoznanja a priori. Ravno tako najde *dialektiko* v kritičnih raziskavah; ki so usmerjene na to, da neizogibno dialektiko, v katero povsem dogmatično vođen um zaplete in zamota samega sebe, razrešijo in za vedno pokončajo. Neoplatoniki, ki so se imenovali Eklektiki, ker so znali svoje lastne muhe najti povsod v starih avtorjih, ako so jih predhodno sami tja vnesli, so počeli prav to; v toliko se torej ne zgodi nič novega pod soncem.

Stvar poteka približno takole: Najprej si *genij* v svojem drznem zanosu zelo ugaja, ker je odvrzel nit, s katero ga je um sicer vodil. Z ukazi brez ugovora in z velikimi pričakovanji kmalu očara tudi druge, in zdaj se zdi samemu sebi, kot da je sedel na tron, ki ga je počasni, okorni um tako slabo krasil; pri čemer pa on vendarle vseskozi govori jezik taistega. Privzeto maksimo neveljavnosti najvišjega zakonodajalnega uma imenujemo mi, preprosti ljudje *sanjaštvo*; oni ljubljenci dobrotljive narave pa *razsvetljenje*. Ker samo um lahko zapoveduje za slehernega veljavno, zdaj pa sledi vsak svojemu navdihu, mora priti med njimi samimi kaj kmalu do jezikovne zmede: zato morajo naposled izhajati iz notranjih navdihov s pomočjo pričevanj zunanji potrjeni fakti<sup>1</sup>, iz tradicij, ki so bile prvotno same izbrane, s časom pa *vsiljene* listine, z eno besedo popolno podviženje uma pod fakte, tj. *praznoverje*, ker se ga pač vsaj da v neki *zakoniti formi* in z njo ustaliti.

Ker pa človeški um vendarle še vedno stremi po svobodi: se mora, ko spone enkrat razbije, njegova prva uporaba dolgo odvajene svobode izroditi v napačno rabo in napačno odmerjeno zaupanje v neodvisnost njegove zmožnosti od vsake omejitve, v pregovarjanje samodržstva spekulativnega uma, ki ničesar ne sprejme, razen kar se lahko upraviči z *objektivnimi* razlogi in dogmatičnim prepričanjem, vse ostalo pa drzno zataji. Maksima neodvisnosti uma od njegove *lastne potrebe* (odpoved umski veri) pomeni torej *nevero*: ne historično; kajti te si nikakor ne moremo misliti kot hotene, potemtakem tudi ne kot odgovorne (ker mora vsakdo verjeti fakti, če je le zadostno izpričan, prav tako kot matematični demonstraciji, pa če hoče ali ne); ampak *umsko nevero*, neko neprijetno stanje človeške duše, ki odvzame najprej moralnim zakonom vso moč vzgibalcev srca, s časom pa prav tako tudi njim samim vso avtoriteto, in povzroča miselnost, ki jo imenujemo *svobodomiselnost*, tj. načelo, da se ne prizna nikakršne obveznosti več. Da ne bi prišlo tudi v državnih zadevah do kar največjega nereda, se tu vmeša v igro oblast; in ker se ji zdi najhitrejše in najmočnejše sredstvo tudi najboljše, svobodo mišljenja enostavno odpravi in jo podvrže deželnim odredbam, enako kot vsako drugo obrt. In tako svoboda mišljenja, ako hoče postopati tako docela neodvisno od zakonov uma, uniči samo sebe.

Prijatelji človeškega rodu in tega, kar mu je najsvetejše! Sprejmite, kar se vam zdi po skrbni in odkriti presoji najbolj verodostojno, pa naj bodo to fakti ali umski razlogi; samo ne odrekajte umu tega, kar ga dela za najvišje dobro na Zemlji, namreč privilegija, da je zadnji preskusni kamen resnice\* V nasprotnem primeru boste to svobodo, ki ste je ne vredni tudi zagotovo izgubili, poleg tega pa boste to nesrečo nakopali na glavo še tistim nedolžnim ostalim, ki bi sicer dobro mislili in bi se svoje svobode zakonito in s tem tudi smotrno posluževali v dobrobit sveta!

Prevedla Andrina Tonkli - Komel.

<sup>1</sup> Akad. izdaja: "s pomočjo zunanjih pričevanj potrjeni fakti".

\* *Samostojno misliti* se pravi: iskati najvišji preskusni kamen resnice v samem sebi (tj. v svojem lastnem umu); in maksima: vseskozi samostojno misliti, je *razsvetljenost*. Za to ni potrebno toliko, kot si domišljajo tisti, ki postavljajo razsvetljenost v znanje; ker je to prej negativno načelo uporabe lastne spoznavne zmožnosti, pogosto pa je ta, ki je v znanju navdse bogat, v uporabi le-te najmanj razsvetljen. Posluževati se svojega *lastnega* uma ne pomeni nič drugega kot to, da pri vsem tem, kar naj bi domnevali, vprašamo same sebe: ali lahko naredimo razlog, zakaj nekaj domnevamo, ali tudi pravilno, ki sledi iz tega, kar domnevamo, za obče načelo svoje umske uporabe? Ta poskus lahko napravi vsak s samim seboj; in takoj bo videl, da ob tem poskusu zginjata praznoverje in sanjaštvo, čeprav še zdaleč nima znanj, da bi oboje ovrgel iz objektivnih razlogov. Kajti poslužuje se zgolj maksime *samoohranitve* uma. Razsvetliti *posamezne subjekte* z vzgojo je prav lahko, le mlade glave moramo zgodaj začeti privajati na to refleksijo. Razsvetliti neko *dobo* pa je zelo dolgočasno; kajti srečamo se z mnogimi zunanjimi ovirami, ki vsako vrsto vzgoje deloma prepovedujejo, deloma otežujejo.